KOMPITENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH MEHANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Hosilbekova Latofat Shamiddin qizi, Guliston davlat pedagogika instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi doktoranti.
e-mail: latofathosilbeova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida konseptual freymvork ishlab chiqishga bag'ishlangan. O'zbekistonda 2020 yildan boshlab inklyuziv ta'lim davlat siyosati darajasida mustahkamlangan bo'lsa-da, pedagogik oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlari inklyuziv kompetensiyalarni tizimli tarzda o'zlashtirishni ta'minlamayapti. Tadqiqot Kompetensiyaviy ta'lim nazariyasi (CBE), EASNIE Inklyuziv o'qituvchi profili va Banduraning o'z-samaradorlik nazariyasiga asoslanib, «3K Freymvorki» taklif etadi: kognitiv (K1), kommunikativ (K2) va kreativ-adaptiv (K3) inklyuziv kompetensiyalar. Freymvork O'zbekiston pedagogika universitetlari sharoitiga moslashtirilgan bo'lib, o'quv dasturini bosqichma-bosqich qayta loyihalash uchun amaliy yo'l xaritasini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim; bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash; kompetensiyaviy yondashuv; 3K Freymvorki; maxsus ta'lim ehtiyojlari; refleksiv amaliyot; o'quv dasturi dizayni.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация. Данная статья посвящена разработке концептуальной структуры с целью совершенствования механизмов подготовки будущих учителей к инклюзивному образованию на основе компетентностного подхода. Несмотря на то, что с 2020 года в Узбекистане инклюзивное образование закреплено на уровне государственной политики, учебные программы педагогических вузов не обеспечивают системной интеграции инклюзивных компетенций. На основе теории компетентностного образования (CBE), Профиля инклюзивного учителя EASNIE и теории самоэффективности Бандуры в статье представлен «Фреймворк 3К», включающий когнитивную (K1), коммуникативную (K2) и креативно-адаптивную (K3) инклюзивные компетенции. Фреймворк адаптирован к условиям высшего педагогического

образования Узбекистана и предлагает практическую дорожную карту для поэтапного перепроектирования учебной программы.

Ключевые слова: инклюзивное образование; подготовка будущих учителей; компетентностный подход; Фреймворк 3K; особые образовательные потребности; рефлексивная практика; проектирование учебных программ.

IMPROVING THE MECHANISMS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INCLUSIVE EDUCATION ON THE BASIS OF A COMPETENCY-BASED APPROACH

Abstract. Despite inclusive education becoming a global priority, preparing pre-service teachers to work effectively in diverse classrooms remains a persistent challenge. In Uzbekistan, a national commitment to inclusive education has been institutionalised since 2020, yet teacher education curricula in higher pedagogical institutions have not systematically integrated inclusive competencies. Grounded in Competency-Based Education (CBE) theory, the EASNIE Profile of Inclusive Teachers, and Bandura's self-efficacy theory, this article proposes a "3K Framework" comprising cognitive (K1), communicative (K2), and creative-adaptive (K3) inclusive competencies. The framework is contextualised for Uzbekistan's higher pedagogical education system and provides a practical, phased roadmap for curriculum redesign.

Keywords: inclusive education; pre-service teacher preparation; competency-based approach; 3K Framework; special educational needs; reflective practice; curriculum design.

Kirish: BMTning Nogiron shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (CRPD, 2006) va Barqaror rivojlanish maqsadlari 4-maqsadi (BRM-4, 2015) barcha bolalarning umumta‘lim maktablarida teng huquq asosida ta‘lim olish huquqini qonuniy mustahkamladi [30, 31]. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, inklyuziya siyosatini sinf amaliyotiga tatbiq etish ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasiga bog‘liq [1, 10].

O‘zbekistonda «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonun (2020) va «Inklyuziv ta‘limni rivojlantirish» milliy strategiyasi (2023–2026) davlatning inklyuziv ta‘lim sohasidagi majburiyatlarini rasmiy jihatdan mustahkamladi. 2023–2024 o‘quv yilida inklyuziv ta‘lim 530 ta muassasada joriy etildi, biroq atigi 115 nafar o‘qituvchi 1 195 nafar maxsus ta‘lim ehtiyojlari (MTE) bo‘lgan o‘quvchiga xizmat ko‘rsatdi [29]. Ushbu raqamlar tizimda chuqur tarkibiy bo‘shliqlar mavjudligini yaqqol namoyon etadi.

Xalqaro tadqiqotlar o‘qituvchilarning boshlang‘ich kasbiy tayyorgarligini inklyuziv ta‘lim tizimlarini barpo etishning asosiy omili sifatida ko‘rsatadi [10, 8, 13]. Arnaiz-Sanchez va hammualliflar (2023) boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi tayyorlashda to‘rtta asosiy to‘siqni aniqladi: kompetensiyalarni egallashdagi kamchiliklar, nazariy ta‘limning amaliyotdan ustun turishi, defitsit modeli ustunligi va amaliy tayyorgarlikning yetarli emasligi [2]. O‘zbekiston pedagogik oliy ta‘lim muassasalari ham ayni shu muammolardan xoli emas.

Tadqiqotning maqsadi — Kompetensiyaviy ta‘lim nazariyasi, EASNIE Inklyuziv o‘qituvchi profili va Banduraning o‘z-samaradorlik nazariyasiga

asoslangan holda O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan «3K Freymvorki»ni ishlab chiqish va nazariy jihatdan asoslash. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u o‘quv dasturini bosqichma-bosqich qayta loyihalash uchun aniq va amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan yo‘l xaritasini taklif etadi.

Nazariy asos. Tadqiqotning nazariy asosini o‘zaro to‘ldiruvchi uchta freymvorkning integratsiyasi tashkil etadi.

Kompetensiyaviy ta‘lim (CBE) so‘nggi yigirma yil davomida o‘qituvchi tayyorlashda yetakchi paradigmaga aylandi [11]. Weinert (2001) kasbiy tayyorgarlikni bilim, ko‘nikma va munosabatlarni muayyan vaziyatlarda muvaffaqiyatli safarbar etish qobiliyati sifatida ta‘riflaydi [32]. Empirik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydi: kompetensiyaviy yondashuvlar o‘qituvchilarning inklyuziv amaliyotga nisbatan o‘z-samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [33, 18].

EASNIE (2012) inklyuziv o‘qituvchi profilini to‘rtta asosiy qadriyat atrofida shakllantirilgan: o‘rganuvchilar xilma-xilligini qadriyat sifatida ko‘rish; barcha o‘rganuvchilarni qo‘llab-quvvatlash; hamkorlikda ishlash; uzluksiz kasbiy takomillashish [6]. Ushbu qadriyatlar 3K Freymvorkining K2 va K3 komponentlari uchun mazmuniy asos vazifasini bajaradi.

Banduraning (1997) o‘z-samaradorlik nazariyasi [3] shaxsning vazifani muvaffaqiyatli bajarish qobiliyatiga bo‘lgan ishonchini kasbiy xatti-harakatlarning birlamchi harakatlantiruvchi kuchi sifatida belgilaydi. Woodcock va hammualliflar (2022) tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, yuqori va past samaradorlikdagi o‘qituvchilar inklyuziya borasidagi falsafiy qarashlar jihatidan o‘xshash bo‘lsalar-da, sinfdagi amaliy faoliyatlarida keskin farqlar mavjud [34]. Bu topilma K3 ni mustaqil daraja sifatida ajratishni nazariy jihatdan asoslaydi.

Uchta nazariyaning integratsiyasi 3K Freymvorkiga quyidagi hissalarni qo‘shadi:

1-jadval

Nazariya	**Asosiy hissa**	**3K bog‘liqligi**
CBE (Weinert, 2001)	Kompetensiya arxitekturasi, o‘lchov mezonlari	K1, K2, K3 uchun umumiy asos
EASNIE Profili (2012)	Inklyuziv sohalar va qadriyatlar	K2 va K3 ning mazmuniy asosi
O‘z-samaradorlik (Bandura, 1997)	Motivatsion shartlar, amaliyotga o‘tish mexanizmi	K3 ning asosiy nazariy tayanchi

3K FREYMVORKI: TUZILMA VA TATBIQ MEXANIZMLARI

3K Freymvorki o‘zaro bog‘liq uchta kompetensiya darajasidan tashkil topib, ular ierarxik emas, balki spiral tarzda qurilgan: har bir keyingi daraja oldingi darajani o‘z ichiga olib, yanada chuqurlashtiradi.

2-jadval

Daraja	**O‘quv bosqichi**	**Asosiy nazariya**
K1 — Kognitiv	1–2-kurs	CBE (Weinert, 2001)
K2 — Kommunikativ	3–4-kurs	EASNIE Profili (2012)
K3 — Kreativ-adaptiv	5-kurs + pedagogik amaliyot	Bandura (1997)

K1: Kognitiv kompetensiya: K1 bo‘lajak o‘qituvchining inklyuziv ta‘lim sohasidagi fundamental bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi va ularni kasbiy kontekstda tatbiq eta olishini anglatadi. Ushbu daraja to‘rtta asosiy sohani qamrab oladi: inklyuziv ta‘limning tarixi, falsafasi va etikasi; MTE bo‘lgan o‘quvchilarning tasnifi va psixologik-pedagogik xususiyatlari; huquqiy-me‘yoriy asoslar (CRPD, «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonun, 157-sonli qaror); Universal O‘qitish Dizayni (UOD) tamoyillari va ularning amaliyotda qo‘llanilishi.

Baholash shakllari: yozma imtihon; case-study tahlili; UOD asosida dars rejasini ishlab chiqish.

K2: Kommunikativ kompetensiya: K2 bo‘lajak o‘qituvchining xilma-xil ta‘lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar, ularning ota-onalari va tegishli mutaxassislar bilan samarali muloqot o‘rnatish, differensiatsiyalash strategiyalarini amaliyotda qo‘llash hamda refleksiya orqali o‘z pedagogik faoliyatini uzluksiz takomillashtirish malakasini o‘z ichiga oladi. K2 uchta tarkibiy klaster asosida tashkil etilgan: differensiatsiyalash ko‘nikmalari; ko‘p kasbli jamoa hamkorligi (individual ta‘lim rejasi — ITR tuzish); refleksiv amaliyot (kuzatuv daftari, video tahlil, mentorlik).

Baholash shakllari: dars tahlili; refleksiv jurnal; TEIP shkalasi [22]; hamkorlik portfoliosi.

K3: Kreativ-adaptiv kompetensiya: K3 bo‘lajak o‘qituvchining murakkab va noaniq inklyuziv vaziyatlarda mustaqil, asosli qarorlar qabul qila olishini, innovatsion pedagogik yechimlar ishlab chiqishini va o‘z inklyuziv o‘qituvchilik kasbiy identitetini mustahkamlagan holda shakllantirishini anglatadi. K3 uchta yo‘nalishni qamrab oladi: o‘z-samaradorlikni maqsadli rivojlantirish (simulyatsiya mashqlari, rolli o‘yinlar, mentorlik); cheklangan resurslar sharoitida UOD ni ijodiy tatbiq etish orqali kreativ muammolarni hal qilish; inklyuziv o‘qituvchilik kasbiy identitetini shakllantirish va mustahkamlash.

Baholash shakllari: kengaytirilgan pedagogik amaliyot hisoboti; portfolio mudofaasi; amaliyotdan keyingi TEIP baholashi; shaxsiy inklyuziv ta‘lim falsafasi to‘g‘risidagi bayonnoma.

Muhokama. 3K Freymvorkining spiral tuzilmasi Khamzina va hammualliflar (2024) xulosasini tasdiqlaydi: nazariy ta‘lim va amaliy tajribani muvozanatli

birlashtirgan o‘quv dasturlari ancha samarali natijalarga erishadi [12]. Arnaiz-Sanchez va hammualliflar (2023) tomonidan aniqlangan to‘rtta to‘siq freymvorkning dizayn mantiqini bevosita asoslaydi: K1 kompetensiya egallashdagi kamchiliklarni, K2 nazariy-amaliy nomutanosiblikni, K3 esa defitsit modeli ustunligi va amaliy tayyorgarlik yetishmasligini bartaraf etishga yo‘naltirilgan [2].

Freymvorkning o‘ziga xos qo‘shgan hissasi uning postsovet ta‘lim kontekstiga moslashtirilganligida namoyon bo‘ladi. An‘anaviy postsovet pedagogikasida o‘qituvchi asosan bilim uzatuvchi markaziy figura sifatida ko‘rilgan — bu K2 kompetensiyasini rivojlantirishda qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘diradi. Shuning uchun K2 darajasida refleksiv amaliyot va mentorlikka alohida e‘tibor qaratilgan. Sun va Feng (2025) boshlang‘ich kasbiy tayyorgarlik sifatining keyinchalik xizmatlardagi malaka oshirish samaradorligini bashorat qilishini isbotladi [26] — bu topilma freymvorkning amaliy ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Freymvorkning e‘tirof etilishi lozim bo‘lgan cheklovlari ham mavjud: (1) empirik tasdiqlashning yo‘qligi — freymvork hali haqiqiy o‘quv muhitida sinovdan o‘tkazilmagan; (2) Moran (2009) ning kompetensiya freymvorklari inklyuziyani faqat kuzatiladigan xatti-harakatlarga kamaytirish xavfi to‘g‘risidagi tanqidiy qarashi [17]; (3) o‘qituvchi ta‘lim beruvchilar omili — Kimhi va Bar Nir (2025) ta‘kidlaganidek, islohot samarali bo‘lishi uchun professor-o‘qituvchilarning o‘zlari ham inklyuziv kompetensiyaga ega bo‘lishi zarur [13]. Kelajakdagi tadqiqotlar kvazieksperimental pilot loyihalar, sifatli metodologiya va uzunlamasiga kuzatuv yo‘nalishlarini o‘z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot O‘zbekiston pedagogika universitetlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta‘limga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish muammosiga konseptual yondashuv taqdim etdi. Uchta asosiy xulosa quyidagicha: birinchidan — tizimli bo‘shliq aniq va o‘lchanadigan (530 muassasada atigi 115 o‘qituvchi, 1 195 MTE bo‘lgan o‘quvchi); ikkinchidan — bilimning o‘zi yetarli emas, amaliy ko‘nikma va o‘z-samaradorlik maqsadli va izchil rivojlantirilishi zarur; uchinchidan — mavjud xalqaro freymvorklarni O‘zbekistonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib o‘tkazish samarasiz, mahalliy ijtimoiy-madaniy kontekstga chuqur moslashuv talab etiladi.

Amaliy tavsiyalar. 3K Freymvorkini ikki yil ichida kamida ikkita universitetda pilot loyiha sifatida joriy etish va TEIP shkalasi orqali natijalarni ob‘ektiv o‘lchash;

- professor-o‘qituvchilar uchun parallel ravishda inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirishga mo‘ljallangan maxsus dasturni ishga tushirish;
- pedagogika universitetlari va inklyuziv ta‘lim maktablari o‘rtasida rasmiy hamkorlik shartnomalarini tuzish va amaliy bazalar yaratish;
- TEIP shkalasi asosida milliy darajada standartlashtirilgan inklyuziv kompetensiyalarni baholash tizimini ishlab chiqish.

Inklyuziv o‘qituvchi tug‘ilmaydi — shakllantiriladi. 3K Freymvorki bilimdan ko‘nikmaga, ko‘nikmadan o‘z-samaradorlikka, o‘z-samaradorlikdan esa haqiqiy va barqaror inklyuziv pedagogik amaliyotga ko‘prik qurishga bo‘lgan urinishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ainscow, M. (2020). Developing inclusion and equity in education. Nordic Journal of Studies in Educational Policy, 6(1), 7–16.
2. Arnaiz-Sanchez, P., De Haro-Rodriguez, R., Caballero, C. M., & Martinez-Abellan, R. (2023). Barriers to educational inclusion in initial teacher training. Societies, 13(2), 31.
3. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W. H. Freeman.
4. Dewsbury, B., & Brame, C. J. (2019). Inclusive teaching. CBE—Life Sciences Education, 18(2), fe2.
5. Donath, L., Knogler, M., Lachner, A., & Hetmanek, A. (2023). Does professional development effectively support inclusive education? A meta-analysis. Educational Psychology Review, 35(4), Article 105.
6. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2012). Profile of inclusive teachers. EASNIE.
7. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2021). Raising the achievement of all learners in inclusive education. EASNIE.
8. Florian, L., & Camedda, D. (2020). Enhancing teacher education for inclusion. European Journal of Special Needs Education, 35(3), 433–437.
9. Jonnaert, P. et al. (2020). From curricular competence to competence in action. Prospects, 37(2), 187–203.
10. Khamzina, K. et al. (2024). Designing effective pre-service teacher training in inclusive education. Educational Psychology Review, 36, Article 13.
11. Kimhi, Y., & Bar Nir, A. (2025). Teacher preparation for the transition to inclusive education. Frontiers in Education, 10, 1510314.
12. Lindner, K.-T. et al. (2023). Teachers' attitudes and self-efficacy towards inclusive education. International Journal of Inclusive Education, 27(4), 456–471.
13. Majoko, T. (2019). Teacher key competencies for inclusive education. SAGE Open, 9(1), 1–14.
14. Moran, A. (2009). Can a competence model facilitate an inclusive approach to teacher education? International Journal of Inclusive Education, 13(1), 45–61.
15. Rajesh, R., & Joseph, Z. C. (2023). Competency-based teacher education. Journal of Family Medicine and Primary Care, 12(5), 874–880.
16. Raguindin, P. Z. J., & Li, Y. P. (2025). Core competencies of Philippine teachers for inclusive education. SAGE Open, 15(2).
17. Sharma, U., Loreman, T., & Forlin, C. (2012). Measuring teacher efficacy to implement inclusive practices. Journal of Research in Special Educational Needs, 12(1), 12–21.

18. Sharma, U. et al. (2021). Measuring the use of inclusive practices among pre-service educators. Teaching and Teacher Education, 107, Article 103506.
19. Sun, R., & Feng, Y. (2025). The effect of pre-service training on efficacy for inclusive preschool teachers in China. Humanities and Social Sciences Communications, 12, 1218.
20. UNESCO. (2020). Inclusive teaching: Preparing all teachers to teach all students. Global Education Monitoring Report.
21. UNICEF. (2024). Uzbekistan: Education reform and teacher competency standards. UNICEF Uzbekistan Country Office.
22. United Nations. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). United Nations.
23. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
24. Weinert, F. E. (2001). Concept of competence: A conceptual clarification. Hogrefe & Huber.
25. Westergard, E. et al. (2024). Outcomes of a competency-based approach for including students with disabilities. Education Sciences, 14(5), 475.
26. Woodcock, S., Sharma, U., Subban, P., & Hitches, E. (2022). Teacher self-efficacy and inclusive education practices. Teaching and Teacher Education, 117, 103802.